

TALABALARDA PROSOTSIAL XULQNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI: TA'LIM VA TARBIIYA JARAYONIDAGI YONDASHUVLAR

D.Sh. Norqo'ziyeva

Qo'qon davlat universiteti Psixologiya kafedrası dotsent

R. Mahammadova

Qo'qon davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20726187>

Annotatsiya

Mazkur maqolada talaba-yoshlarda prosotsial xulqni rivojlantirishning amaliy imkoniyatlari ta'lim va tarbiya jarayoni nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Maqolada o'quv mashg'ulotlarida hamkorlikka asoslangan metodlardan foydalanish, ko'ngillilik faoliyatini tashkil etish, mentorlik va tengdosh yordami tizimlari, hissiy-ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiruvchi treninglar hamda universitet muhitida prosotsial madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan tashkiliy chora-tadbirlar yoritilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ijtimoiy mas'uliyati va o'zaro yordam ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar shaklida taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: prosotsial xulq, rivojlantirish imkoniyatlari, ta'lim metodlari, ko'ngillilik, mentorlik, hissiy-ijtimoiy ko'nikmalar, talaba-yoshlar.

Yoshlarda ijtimoiy mas'uliyat, o'zaro yordam va hamjihatlik kabi prosotsial xulq ko'rinishlarini rivojlantirish zamonaviy oliy ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon nafaqat shaxsning axloqiy rivojlanishiga, balki kasbiy faoliyatda samarali jamoaviy ishlash, mijozlar va hamkasblar bilan ishonchli munosabatlar o'rnatish kabi amaliy ko'nikmalarning shakllanishiga ham xizmat qiladi. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, prosotsial xulq tabiiy ravishda o'z-o'zidan rivojlanib bormaydi — uni maqsadli pedagogik va psixologik ta'sirlar orqali shakllantirish mumkin. Shu sababli talaba-yoshlarda ushbu xulqni rivojlantirishning amaliy imkoniyatlari va vositalarini aniqlash, ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish usullarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Hamkorlikka asoslangan o'qitish (kooperativ ta'lim) talabalarning kichik guruhlarda birgalikda ishlashi, umumiy maqsad sari harakat qilishi va bir-birining muvaffaqiyati uchun mas'uliyat his etishini nazarda tutadi. Bunday metodlar — guruhli loyihalar, jigsaw texnikasi, hamkorlikda muammo yechish topshiriqlari — talabalarda o'zaro yordam, tinglash va birgalikda qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hamkorlikka asoslangan vazifalarda muntazam ishtirok etgan talabalar individual ishlashga ko'proq odatlangan tengdoshlariga nisbatan boshqalarga yordam berishga, o'z resurslarini (vaqt, bilim, materiallar) baham ko'rishga ko'proq moyil bo'ladi. Bu, o'z navbatida, ularning kelajakdagi jamoaviy ish muhitiga moslashuvini ham osonlashtiradi.

Ko'ngillilik (volontyorlik) faoliyati prosotsial xulqni rivojlantirishning eng samarali amaliy yo'llaridan biridir. Universitetlar tomonidan tashkil etilgan ijtimoiy loyihalar, ekologik tadbirlar, nogironligi bo'lgan shaxslarga yoki kam ta'minlangan oilalarga ko'rsatiladigan yordam dasturlari talabalarga real vaziyatlarda yordam berish tajribasini beradi. Bunday faoliyat orqali talaba nafaqat boshqalarga foyda keltiradi, balki o'z harakatlarining ijtimoiy ahamiyatini his qiladi, bu esa ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Ko'ngillilik tajribasi shaxsda "men ham o'zgarish keltira olaman" degan ishonchni shakllantiradi va bu ishonch kelajakda ham prosotsial xulqni davom ettirish ehtimolini oshiradi.

Mentorlik dasturlari — yuqori kurs talabalarining quyi kurs talabalariga ko‘maklashishi — prosotsial xulqni rivojlantirishning samarali shaklidir. Mentor sifatida faoliyat yurituvchi talaba o‘z bilimini boshqalarga bag‘ishlash, ularning muammolarini tushunish va qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini egallaydi, mentorlik oluvchi esa o‘zaro yordamning ijobiy namunasini ko‘radi.

Shuningdek, tengdosh yordami (peer support) tizimlari, masalan, o‘quv guruhlarida “yordamchi talaba” lavozimini joriy etish, talabalar o‘rtasida o‘zaro tushuntirish va qo‘llab-quvvatlash madaniyatini rivojlantiradi. Bu tizimlar ham akademik natijalarni yaxshilaydi, ham guruh ichidagi ijtimoiy-emotsional muhitni mustahkamlaydi.

Empatiya, faol tinglash, nizolarni hal qilish va emotsiyalarni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus treninglar talabalarda prosotsial xulqning psixologik asoslarini mustahkamlaydi. Rolli o‘yinlar, vaziyatli mashqlar va guruhviy muhokamalar orqali talabalar boshqa odamning pozitsiyasidan turib fikrlashni, uning his-tuyg‘ularini tushunishni o‘rganadi. Bunday treninglarning muntazam tashkil etilishi, ayniqsa birinchi kurs talabalar uchun moslashuv davrida, ularning ijtimoiy aloqalar o‘rnatish va guruh ichida o‘z o‘rnini topishiga, shuningdek boshqalarga nisbatan xayrixoh munosabatda bo‘lishga ko‘maklashadi.

Tashkiliy darajada universitet rahbariyati va professor-o‘qituvchilarning prosotsial xulq namunalari namoyon etishi, talabalarning ijobiy harakatlarini tan olish va rag‘batlantirish tizimlarini joriy etishi muhim ahamiyatga ega. Masalan, “oy yetakchisi”, “eng faol ko‘ngilli” kabi nominatsiyalar, ijtimoiy faollik uchun qo‘shimcha ball berish tizimlari talabalarni prosotsial harakatlarga undaydi. Bundan tashqari, universitet hududida hamjihatlik va o‘zaro hurmatga asoslangan ijtimoiy muhitni saqlash, talabalar o‘zini xavfsiz va qadrlangan his qiladigan sharoit yaratish — bu omillarning barchasi prosotsial xulqning barqaror ravishda namoyon bo‘lishi uchun zarur zaminni ta‘minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarda prosotsial xulqni rivojlantirishning bir qator amaliy imkoniyatlari mavjud bo‘lib, ular orasida hamkorlikka asoslangan o‘qitish metodlari, ko‘ngillilik faoliyati, mentorlik va tengdosh yordami tizimlari, hissiy-ijtimoiy ko‘nikma treninglari hamda universitet darajasidagi tashkiliy chora-tadbirlar muhim o‘rin tutadi. Ushbu imkoniyatlarni majmual tarzda, ya‘ni o‘quv jarayoni, tarbiyaviy ishlar va institutsional siyosat darajasida birgalikda qo‘llash talabalarda barqaror prosotsial xulq tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Kelajakda bu imkoniyatlarning samaradorligini empirik tarzda baholash, eng samarali metodlarni aniqlash bo‘yicha tadqiqotlar olib borish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Bandura, A. Social Cognitive Theory of Moral Thought and Action. — 1991.
2. Eisenberg, N., Fabes, R.A., Spinrad, T.L. Prosocial development. Handbook of Child Psychology. — New York: Wiley, 2006.
3. Johnson, D.W., Johnson, R.T. Cooperative Learning and Social Interdependence Theory. — 2009.
4. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. — Toshkent: Fan, 2017.
5. Hojiyev T. Ijtimoiy psixologiya: nazariya va amaliyot. — Toshkent: Tafakkur, 2021.
6. Noqo‘ziyeva D.Sh. Shaxsda prosotsial xulq rivojlanishida psixik holatlar ta‘sirini o‘rganishning empiric masalalari. Buxoro universiteti ilmiy axborotnomasi. № 12-son 3-qism 2025

7. Noqo'ziyeva D.Sh. Shaxslararo munosabatlarda prosotsial xulqni shakllantirish fenomenlari. Advances in Science and Education, 2025,81-84 p.

